

Підборський Ю.Г.

**ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

У статті розглянуті проблеми педагогічних особливостей розвитку мовлення молодших школярів в період навчання. Освітній процес в умовах сучасної школи має чимало можливостей для вирішення проблем, які турбують фахівців. Ці можливості використовуються не повною мірою, про що свідчать суперечності, які розглядаються в даному дослідженні.

Ключові слова: молодші школярі, розвиток мовлення, педагогічні особливості.

Постановка проблеми обумовлена положеннями Державного стандарту початкової освіти, які передбачають поряд з лінгвістичною підготовкою набуття дітьми достатнього особистісного досвіду та співпраці у різних видах діяльності. Українська мова – важлива складова змісту початкової освіти. Основною її метою є розвиток умінь і навичок усного мовлення; поглиблення знань про усне і писемне, діалогічне та монологічне мовлення; особливості висловлювань, обумовлених їх комунікативними завданнями, ситуацією спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними напрямками дослідження є: моделі граматичного породження висловлювань (Є.М. Верещагін, І.О. Зимня, О.О. Леонтьєв, Т.В. Рябова,); механізми сприймання й розуміння семантичного боку мовлення, а також закономірності семантичної організації мовних здібностей людини (А.А. Брудний, А.П. Клименко та ін.), ймовірна організація сприймання мовлення (Р.М. Фрумкіна та ін.). Мовлення

людини безпосередньо пов'язане з мисленням. У будь-якому виді мислення виявляється роль мовлення. Зміст і форма мовлення людини залежить від його професії, ситуації, досвіду, темпераменту, характеру, здібностей, інтересів, стану [7, с. 350]. Повноцінне володіння мовленням передбачає адекватне засвоєння і породження мовлення в єдності його форми і змісту. Однак поведінка і розумова діяльність людини в онтогенезі, особливо в ранньому, розвивається шляхом особистого практичного пізнання реальності, а мовленнєва діяльність, майже виключно, шляхом засвоєння готових зразків, змінювати які людина практично не може. Корекція поведінки і корекція мовлення, що відбувається зі сторони, здійснюється окремо, причому нормативна поведінка, особливо до початку систематичного шкільного навчання, є соціально більш важливою, ніж нормативне мовлення [6, с. 32].

Цілком зрозуміло, пише Т.О.Піроженко і те, що мовленнєві досягнення дитини, як відображення досвіду міжособистісних взаємин, віддзеркалюють такі особистісно-значущі психологічні феномени, як статус дитини у сім'ї та групі дітей, ставлення оточуючих до дитини, яке має прояв в оцінці. Але крім зовнішніх характеристик відношень дитини з оточенням, важливу роль виконує особисте ставлення малюка до оточуючих людей, до самого себе [12, с. 3].

Метою написання статті є з'ясування педагогічних особливостей розвитку мовлення молодших школярів у процесі навчання.

Виклад основного матеріалу. Мовленнєва навичка формується на основі мікроузусу сім'ї, вікової, професійної та іншої груп. Подальше вдосконалення мовлення, наближення його до норми або перетворення в нормативне досягається у процесі його використання, а не на основі знань [6, с. 83].

Психолінгвісти стверджують, що на перших етапах оволодіння мовленням слово є для дитини лише сигналом, що спрямовує орієнтовну діяльність по відношенню до чуттєво сприйманих ним об'єктів так, що в

результаті відбувається їх зближення, прирівнювання одного до іншого в певному відношенні і одночасно відмінність їх від інших, зовні схожих з ним об'єктів. Інакше кажучи, відбувається їх узагальнення і аналіз, але вже на новому рівні – у суспільній практиці, що закріплений у значенні відповідного слова [14, с. 298]. Слово є засобом утворення і вираження понять, суджень, відображень предметів і явищ у свідомості.

Засвоєння мови дитиною протікає спонтанно, природно і без будь-яких зусиль з її боку. Ці особливості становлення мови і мовлення дітей пов'язані з процесами фізіологічного дозрівання центральної системи і з певною її пластичністю в цей період. Нормальне формування систем, які забезпечують засвоєння мовлення, вимагають сучасної їх стимуляції мовленнєвими сигналами. При недостатній стимуляції (наприклад, із-за порушення слуху) процеси засвоєння мовлення затримуються [3, с. 40-41].

М.І. Жинкін доводить: дитина ще до сформованої структури мови-мовлення – користується мовленням, що і є самонавчанням. Цей парадокс пояснюється тим, що словоформа не володіє конкретним лексичним значенням, а ім'я без словоформи не може поєднуватись з іншим іменем і відповідно утворювати смисловий зв'язок. Звідси витікає, по-перше, те, що самонавчання йде відразу по всій вертикалі структури мовлення, і по-друге, те, що речення (граматика) і текст комплементарні. Без граматики не може бути текст, а без тексту не виникає намірів будувати речення, із яких він складається [14, с. 329].

Розвинена мова людини – не тільки форма думки, а й сама думка, супутник мислення, свідомості, джерело пам'яті. Створені за допомогою мови образи, описи подій, якостей, властивостей найрізноманітніших виявів матеріального й духовного життя людей є вищим актом пізнавальної діяльності людини [11, с. 20]. «Мовна поведінка, – пише І.О. Синиця, – частина загальної поведінки людини, вона свідчить як про рівень розумового розвитку, так і про рівень її виховання. Вона репрезентує людину в цілому [15, с. 201]».

Мовлення є однією з центральних психічних функцій, що має вирішальний вплив на формування особистості, мислення. Саме тому основним завданням шкільного курсу рідної мови є розвиток мовлення учнів, яке слід нерозривно пов'язувати з розвитком мислення, бо мовлення без мислення – це пустопорожнє говоріння, а мислення без мовлення – нереальне. Рівень розвитку як мислення так і мовлення дитини прямо пропорційно залежить від її словникового запасу. Чим багатший словник, тим проникливіше вона бачить світ, тонше вичленовує явища, точніше сприймає почуте й прочитане, чіткіше формулює й виражає свої думки [18, с. 13].

Зв'язок мовлення і мислення становить основу логічності мовлення. Не випадково в народі говорять: перш, ніж сказати, слід подумати. Вимога ж ця націлює мовця на те, щоб ні семантика слова, ні значеннєві зв'язки мовних одиниць (слів і частин складних речень) не суперечили логіці, тобто внутрішній закономірності зв'язку слів чи предикативних частин у складних реченнях, і щоб обґрунтування висловлюваного спиралось на причиново-наслідкові відношення. Для досягнення цього, зазначає С.І. Дорошенко, треба прагнути по-перше, до точності і логічності – різні якості; по-друге, до правильної семантичної організації висловлень речень; по-третє, до змістової і композиційної їх закінченості. Недотримання цих умов спричиняє алогічність (суперечливість, безглуздість) мовлення [8, с. 103]. Закономірним є те, що, ставлячи за мету досягнення мисленнєвого розвитку, ми тим самим закладаємо основу для мовленнєвого вдосконалення [16, с.2].

У процесі психічного розвитку дитини її мовлення формується поетапно, дякуючи взаємодії процесів спілкування, які постійно ускладнюються (і процесів використання мовлення з некомунікативною метою), і становленню інших видів діяльності, що лежать в основі мовлення [5, с.73-74]. Добре розвинене мовлення дітей є одним із головних показників готовності до шкільного навчання.

В.О. Сухомлинський писав: «Чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, тим тонша її сприйнятливість до гри відтінків рідного слова, тим більш підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприймає серце красу слова [13, с. 28]».

А.М. Богуш пише, що мовленнєвотворча діяльність відбувається на рівні зв'язного висловлювання, яке є наступним після словотворчості етапом, на ньому дитина здобуває знання про мову і мовлення, активно і творчо ставиться до процесу опанування мовою, формуючи вміння та навички. [4, с. 98].

Дослідження в галузі психолінгвістики (О.О. Леонтьєв, Л.В. Виготський, С.Л. Рубінштейн) дають підстави твердити, що для повноцінного спілкування людина повинна мати цілу низку вмінь: по-перше, швидко і правильно орієнтуватися в умовах спілкування; по-друге, правильно спланувати своє мовлення; по-третє, знайти адекватні засоби для передачі його змісту. Сам мовний процес учені визначають як творчий, оскільки одну і ту саму думку різні люди передають по-різному [1, с. 56].

Розвивати дитячу творчість на уроках мови, за визначенням К.Д. Ушинського, – означає розвивати ту природжену душевну здібність, яку називають даром слова, ввести дітей у свідоме володіння скарбами рідної мови і добиватися засвоєння ними логіки цієї мови, тобто граматичних її законів у їх логічній системі [1].

Однією з найважливіших складових формування дитячої особистості, і зокрема готовності її до шкільного навчання, С. Дем'яненко вважає мовленнєвий розвиток. Важливе місце серед завдань навчання грамоти, в основі якого лежать усі чотири види мовленнєвої діяльності (слухання і розуміння (аудіювання), говоріння, читання і письмо) посідає проблема оволодіння дошкільників мовними поняттями.

Якщо дитині багато читати і ненав'язливо просити її переказати те, що вона бачила чи чула, то основи зв'язного мовлення у здорової дитини

сформуються без особливих утруднень [17, с.129-130].

В основі формування комунікативного мовлення лежать мовленнєві вміння і навички. Навичці передують первинні прості вміння. Прості вміння – це дії, які виконуються людиною вперше з метою усвідомлення способу виконання. Всю увагу при цьому спрямовано на спосіб виконання, який виступає у вигляді знань про певну дію. Зміст же запропонованих завдань (засобів розвитку мовлення) залишається поза увагою дитини.

У молодшому шкільному віці відбуваються великі зміни в розвитку мислення, бо школярі чіткіше починають усвідомлювати зв'язки між причинами і наслідками явищ, дій тощо. Вони уже розуміють, що мовні знаки (слово, словосполучення) можуть належати до різних граматичних категорій. Це дає можливість розвивати мислення, яке спирається на абстрагування й узагальнення, є більш складною формою і має наочно-образний або чуттєвий характер.

Оскільки пам'ять учнів-початківців мимовільна, вони досить добре запам'ятовують, особливо те, що їх цікавить і подобається [2, с.33-34], але відсутність досвіду і недостатній обсяг понять не дозволяють їм скласти судження про предмети і явища, та все ж таки в їх міркуваннях є своя логіка, і вони намагаються робити висновки. Будуючи зв'язне висловлювання (усне чи письмове), першокласник спирається на наявний у нього запас слів і граматичних моделей. Це матеріал довгочасної пам'яті. Другий компонент довгочасної пам'яті – запас уявлень і понять, набутих у різні моменти життя [11, с.350].

Крім довгочасної пам'яті у процесі мовлення важлива роль належить оперативній пам'яті. Вона діє кілька секунд: відбирає із довгочасної пам'яті синтаксичні схеми і включає в неї слова. Сутність оперативної пам'яті зводиться до двох функцій: 1) утримання двох написаних чи сказаних слів під час побудови речення, 2) випередження двох сусідніх синтаксично пов'язаних слів. І так відбувається у ланцюгу

всього речення і тексту. Недосконалість граматичної структури дитячого мовлення свідчить про обмежений обсяг оперативної пам'яті [11, с.350-353]. Саме тому, пише Н.І. Лазаренко, процес навчання грамоти потребує таких методичних прийомів, які враховували б особливості дитячого сприймання, уваги, пам'яті, мислення. При цьому добір мовного матеріалу має здійснюватися так, щоб учні мали можливість оволодіти такими важливими прийомами розумової роботи, як аналіз і синтез, класифікація, узагальнення, уміння робити висновки [106, с.13].

Отже, працюючи над розвитком мовлення дітей молодшого шкільного віку, слід враховувати розвиток вищеназваних процесів (пам'ять, увага, спостережливість тощо), рівень яких підпорядковується віковим особливостям дитини. Це друга особливість, яку треба брати до уваги під час розвитку мовлення школярів.

Той факт, що діти 6-7-річного віку без спеціального навчання оволодівають мовленням оточуючих їх людей, дає підстави окремим ученим стверджувати, що, прийшовши до школи, вони уже володіють рідним мовленням: у них велика кількість слів, вони правильно «відмінюють» і змінюють їх за особами, будують речення [17, с.8]. Але для кожного школяра добре розвинене мовлення – це не лише засіб спілкування, а й рушійна сила інтелектуального розвитку, інструмент пізнання і самовиховання, бо від рівня мовленнєвих навичок залежать шкільні успіхи [17, с.258]. О.М. Леонтьєв пише: на більш високих стадіях мовленнєвого розвитку, коли у дитини виникає здібність розуміти і користуватись зв'язним мовленням, процеси навчання не тільки набувають більш розгорнутої форми, а відбувається ускладнення і немов би «підвищення» їх функції. Оволодіння знаннями стає процесом, який разом з тим приводить до формування у дитини внутрішніх пізнавальних дій – дій і операцій розумових. А це, у свою чергу, служить передумовою для оволодіння поняттями в їх зв'язках і рухах [14, с.298].

У перших класах школярі подекуди не у змозі передати зміст

прочитаного своїми словами і переказують його дослівно. Це зумовлено тим, що тезаурус дитини є більш пасивним, ніж активним, тобто дитина знає та розуміє багато слів, але не завжди може використовувати їх у потрібний момент [18, с.45]. Часто мовлення дітей нечітке, монотонне. У розповідях переважають елементи ситуативності, наявні повтори, довготривалі паузи, внаслідок чого висловлення першокласників стає незрозумілим. У фразу школярі включають зайві слова, назви замінюють описом, допускають деталізовані уточнення.

Висновки. Отже, аналіз педагогічної літератури переконав, що враховуючи особливості розвитку мовлення першокласників, можна передбачити недоліки відповідно до мовлення та інтелекту і, на цій основі, організувати корекційну роботу – на першому етапі. На другому – цілеспрямоване забезпечення інтенсивного формування мовленнєвих умінь і навичок шляхом використання вправ, поданих у посібнику для вчителів початкових класів [19].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабенко О. Плекаймо мовну особистість // Дивослово. – 2004. – № 4 – С. 56-59.
2. Безруких М.М., Ефимова С.П. Знаете ли вы своего ребенка. – М.: Просвещение, 1991. – 176 с.
3. Белянин В.П. Психолінгвістика: Учебник / В.П. Белянин. – М.: Флинта: Московский психолого-социальный институт, 2003. – 232 с.
4. Богуш А.М., Березовська Л.І. Мовленнєвотворче самовираження дошкільника / Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. академіка С.Д. Максименка. – К.: Главник, 2005. – Вип. 26, в 4-х томах. – Т. 1. – 508 с.
5. Большая Советская Энциклопедия (В 30 томах) / Гл. ред. А.М. Прохоров. – Изд. 3-е. – Т. 22. – М.: Советская Энциклопедия, 1975. – 628 с.
6. Горелов И.Н. Избранные труды по психолінгвістике. – М.: Лабиринт, 2003. – 320 с.

7. Городилова Г.Г. Формирование речевых умений. – Кн.: Вопросы методики обучения русскому языку учащихся начальной школы. – М.: Педагогика, 1976. – С. 36-43.
8. Дорошенко С.І. Основи культури і техніки усного мовлення: Навчальний посібник / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. – 2-е вид., перероб. і доп. – Харків: ОВС, 2002. – 144 с.
9. Лазаренко Н.І. Розвиток пізнавальної активності першокласників у період навчання грамоти // Поч. школа. – 1999. – № 5. – С. 13-16.
10. Любина Г.А. Детская речь: "нормы" и диагностика речевого развития // Ребенок в детском саду. – 2004. – № 3. – С. 25-26.
11. Методика викладання української мови в середній школі: Навч. посібник / В.К. Іваненко, І.С. Олійник, Л.П. Рожило, О.С. Скорик / За ред. І.С. Олійника. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Вища школа. Головне вид-во, 1989. – 439 с.
12. Піроженко Т. Мовлення дитині: Психологія мовленнєвих досягнень дитини. – К.: Главник, 2005. – 112 с.
13. Практикум з методики навчання української мови / Колектив авторів за редакцією М.І. Пентилюк: С.О. Караман, О.В. Караман, О.М. Горошкіна, А.В. Нікітіна, І.В. Гайдаєнко, Т.Г. Окуневич, З.П. Бакун, Н.М. Дика. – К.: Ленвіт, 2003. – 302 с.
14. Психолінгвістика в очерках и извлечениях: Хрестоматия: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Авт. - сост. В.К. Радзиховская, А.П. Кирьянов, Т.А. Пекишева и др. / Под общ. ред. В.К. Радзиховской. – М.: Издательский центр "Академия", 2003. – 464 с.
15. Синиця І.О. Психологія усного мовлення. – К.: Рад. школа, 1974.
16. Скуратівський Л. Мотив як рушійна сила пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення мови // Дивослово. – 2005. – № 2. – С. 2-4.
17. Текучев А.В., Разумовский М.М., Ладыженская Т.А. Основы методики русского языка в 4-8 классах: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1978. – С. 250-259.

18. Терлецька Л. Психологічні властивості учнів початкових класів. Психолог на педраді / Упоряд. О.Главник. – К.: Редакція загальнопедагогічних газет, 2003. – С. 38-48.

19. Трунова В.А., Вовкотруб Р.П. Вправи з розвитку мовлення першокласників: Посібник для вчителів початкових класів. – Одеса: Астропринт, 2000. – 112 с.

Подборский Ю.Г.

*ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЕЧИ
МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ*

В статье рассмотрены проблемы педагогических особенностей развития речи младших школьников в период обучения. Образовательный процесс в условиях современной школы имеет немало возможностей для решения проблем, которые беспокоят специалистов. Эти возможности используются не в полной мере, о чем свидетельствуют противоречия, которые рассматриваются в данном исследовании.

Ключевые слова: младшие школьники, развитие речи, педагогические особенности.

Podborski Y.G.

*PEDAGOGICAL FEATURES DEVELOPMENT SPEECH OF YOUNGER
SCHOOLBOYS*

The article deals with problems of pedagogical features of development of speech of younger students during the training period. The educational process in a modern school has many opportunities to address the problems that worry experts. These features are not used to the full, as evidenced by the contradictions that are considered in this study.

Key words: junior high school students, language development, pedagogical features.